

Zlatan Delić i Mirza Mahmutović

Sveučilište u Tuzli
Filozofski fakultet, BiH

mirza.mahmutovic@untz.ba
zlatan.delic@untz.ba

Umrežavanje prošlosti: memorijske kulture novomedijske ekologije

Sažetak

U tekstu želimo razviti interdisciplinarnan okvir za kritičko sagledavanje tradicionalnih teorija značenja, kao i statusa, diskursa, oblika i praksi sjećanja/pamćenja (i zaboravljanja) u digitalno posredovanoj kulturi. Zalažemo se za fronetički pristup u analizi fluidnog polja medijskih/komunikacijskih istraživanja. Pitanje je: kako dinamika nove komunikacijske ekologije uvjetuje, institucionalizira i preobražava prakse socijalne konstrukcije prošlosti u postdejtonskom bosanskohercegovačkom kontekstu. U funkciji obrazovanja alternativnog razumijevanja tog konteksta poduzimamo svojevrstni misaoni eksperiment. Koristimo i metodičke postupke kritičkih digitalnih studija i nalaze sociologije informacijskog društva i cyber kulture.

Ključne reči: *novomedijska ekologija, kulture sjećanja, kritičke digitalne studije, sociologija informacijskog društva, postdejtonska BiH.*

Uvod

Ideje formulirane kao radikalni povijesni (ali i kulturni, epistemički i drugi *prekidi*), koje su razrađivali različiti mislioci u 19. i 20. stoljeću – a najintenzivnije nakon 11. rujna 2001. ili nešto ranije, nakon genocida u Bosni i Hercegovini – i dalje privlače pažnju znanstvenika, teoretičara, istraživača i uzbunjivača koji se bave velikim povijesnim poremećajima, katastrofama, planetarnim značenjima događaja i njihovim medijskim predstavljanjima. S one strane internacionalnih afera i „politika skandala“ (Castells, 2014), teorija o američkoj ili bosanskohercegovačkoj izuzetnosti, što svakako nije isto, ima implikacije na političke, ekonomske, informacijske i sigurnosne teorije mreža. Izazovi pred koje nas stavlja *umreženo društvo znanja i informacija* zahtijevaju odgovorne programe i paradigme rekonstrukcije i resemantacije naših sustava znanja, logika imenovanja i politika označavanja koje svakodnevno koristimo. Kritičke rekonstrukcije opticajnih sustava znanja potrebne su, ne samo radi boljeg razumijevanja novomedijskih dimenzija našeg doba, nego prije svega radi iznalaženja novih topografija i djelotvornijih metoda borbe za bolji i pravedniji svijet. Sjedinjene Američke Države su tijekom posljednjih pedesetak godina zavladaile razvojem tehnologije, svjetske kulture i nove ekonomije znanja, od operativnog sustava Windows, preko zolofa, boinga 747 pa sve do preventivne, i stoga kontroverzne, primjene relativno („kolateralno“) preciznijih pametnih bombi. Izgleda da se danas kao „dominantan vid opisivanja prirode kontrole ili otpora kontroli pojavljuju mreže“ (Alexsander R. Galloway & Eugene Thacer, 2011: 196). Mainstream pripovijest glasi da živimo u *globalnom društvu znanja i informacija*, odnosno, u *globalnom umreženom društvu*.⁸⁹ Alternativa bi bila pesimistično priznanje da živimo u „svjetskom društvu rizika“ (Beck). Kada govorimo o memorijskim kulturama novomedijske ekologije, izbor ne bi trebao biti navijačko odlučivanje za jednu od ponuđenih slika suvremenoga svijeta. Naprotiv, navedenu dilemu trebalo bi upotrijebiti kao problematiku preko koje bi trebalo ispitati mnoge upade prekida, prijelome, obrte, okrete u društvu, u društvenoj proizvodnji (i reprodukciji) znanja, nadzora i kontrole tijekom zadnjih nekoliko desetljeća. Uspostavljene su mnoge dijagnoze naše *umrežene stvarnosti*. Rijetko su ponuđena djelotvorna rješenja za minimiziranje ili eliminaciju njihovih mračnih strana. U svakom slučaju, društvene mreže mijenjaju, modificiraju i transformiraju tradicionalne oblike društvenosti. (Castells; Jan van Dijk, 2006). Ono što nazivamo *virtualnim* i *realnim* sve teže razlikujemo. Ne vjerujemo da je, mimo neke esencijalističke pozicije, moguće osporavati stavove zagovornika informacijske globalizacije koji smatraju da mreže oblikuju i dekonstruiraju globalnu realnost

89 Moguće je navesti najrazličitije primjere. Naše radne organizacije postale su *mrežne*. Slobodno vrijeme provodimo „na mreži“. S „*prijateljima*“ komuniciramo putem *društvenih mreža*. Čak i djeca ili studenti, koji *sve više i više* vremena provode „*družeci*“ se sa svojim „pametnim mobilnim telefonima“, (koji im služe kao statusni simboli, igračke, računala (ili/ i kao instrumenti za prepisivanje zadataka na satu) a, zapravo, mogu im služiti i kao budilice itd.) - ne upoznaju svijet iz prve ruke, nego ga skidaju s mreža. Najrazličitiji modaliteti umreženosti, čak i oni koji se suprotstavljaju umrežavanju, podređeni su logici funkcioniranja kapitalističkog sustava - na sličan način su podređeni logici produkcije i reprodukcije znanja i logici definiranja značenja informacija i podataka. „Mreže“ smo počeli koristiti prije nego što su znanstvenici (konsenzualno) definirali njihova društvena značenja i druge učinke. Jedno od najvažnijih pitanja razumijevanja kompleksnih veza i korelacija između tehnološke, novih medija, njihove ekologije, i kulturne memorije društva u širem smislu, tiče se uloge i djelotvornosti stručnog, refleksivnog i kritičkog znanja u javnim raspravama o mijenjajućem karakteru našeg mrežastog univerzuma.

kao i našu mikrostrvarnost. Čak i konzervativci koji se suprotstavljaju neoliberalnoj globalizaciji i ideologiji „tehnološkog determinizma“⁹⁰, koriste društvene mreže kako bi što učinkovitije širili svoje ideje i stavove. Zadnjih godina govori se i o novoj znanosti – znanosti o mrežama (Barabasi, 2002). Informacijska ekonomija znanja, uz pomoć novih medija i scijentističkih strategija apsolutizacije numeričkih podataka u nizu oblasti – dalekosežno rekonceptualizira i premješta tradicionalna značenja ključnih pojmova društvenih i humanističkih znanosti. Problem je u sljedećem: naši osnovni pojmovi, koje smo koristili u 20. stoljeću, a koji su zahvaljujući jezično-analitičkoj filozofiji, tekstualnom aktivizmu, poststrukturalizmu, dekonstrukciji, diskurzivnoj analizi udžbenika, kritičkim studijama o *Drugom*,⁹¹ itd. – već razotkriveni kao suštinski sporni i višesmisleni, postali su nesagledivo kompleksniji u situaciji sagledavanja posljedica globalne i lokalne umreženosti. Ključni pojmovi kao što su društvo, kultura, jezik, znanje, sloboda, demokracija, jednakost (npr. prilika), interakcija, komunikacija, pamćenje, intersubjektivnost, zajednica, čitanje, pisanje, značenje, itd. – ubrzano poprimaju dodatne, informatički kodirane, konotacije. Kada pokušavamo objasniti ili razumjeti smisao i značenje navedenih promjena suočavamo se sa disperzijom, kolapsom značenja, pojmovnom pomutnjom i konceptuanom zbrkom. Prije svega zato što su, zahvaljujući ICT-u, značenja vremena, prostora i subjekta komunikacije postala transformirana. Pojavlju se nove riječi za nove fenomene i novi fenomeni za koje nemamo adekvatne riječi niti pojmove. Strategije označavanja i preoznačavanja asimetrične sadašnjosti i asimetrične prošlosti, teže biti nevidljive ili normalizirane jer su i mreže gotovo sveprisutne.

Poslovni odnosi, društveni kontakti, oblici zabave i sklapanje „prijateljstava“, prožimaju se mrežnim načinima komuniciranja. Svijet se smanjuje zahvaljujući novim medijima, internetu, kontaktima na daljinu, elektronskoj pošti i mobitelima (Mayerson, 2000; Feraris, 2011). Jedan od načešćih termina u posljednjih desetak ili nešto više godina je „poslat ću ti to e-mailom“. Doista, ako samo malo razmislimo, otkrivamo da mobitel mnogo više služi za pisanje nego za razgovor. Postao je neka vrsta kompjutera. Dva instrumenta su se *de facto* sjedinila. Pišeš telefonom, telefoniraš kompjuterom. Transformirao se čak i u kreditnu karticu kojom plaćamo račun u supermarketu ili šaljemo dobrovoljni prilog žrtvama cunamija. Pitati se što je mobilni telefon, koja je vrsta predmeta („ontologija“ znači upravo to), za Maurizia Ferrarisa (koji nakon razgovora s Derridom 2005. piše knjigu *Ontologija mobitela*), postaje filozofski interesantno. Ferraris smatra da problem i uloga *zapisa* u konstrukciji društvene stvarnosti, prelaze u prvi plan – poprilično paradoksalno – upravo zahvaljujući telefonu, mašini za razgovaranje na daljinu, koji pak s *mobilnim telefonom* postaje nešto potpuno različito. Ontološka analiza mobilnog pokazala se vrlo plodnom. „Kao smrt kod Heidegera, mobilni telefon je *samo naš*: nitko – po pravilu, razumije se – ne može odgovoriti na tuđi mobilni, baš kao što nitko ne može umrijeti umjesto drugoga, budući da je mobilni kao smrt,

90 Pod *tehnološkim determinizmom* podrazumijevamo (u biti scijentističko) nastojanje da se ljudsko društvo definira, opiše, organizira, poboljšava i kontrolira po uzoru na principe i zakone tehnološki primijenjene prirodnoznanstvene epistemologije i ontologije znanja.

91 Usp. npr. Iver B. Nojman, *Upotreba Drugog: „Istok“ u formiranju evropskog identiteta*, Službeni Glasnik, Beogradski centar za bezbednosnu politiku, Beograd, 2011.

osobna svojina koja nas prati poput sjene. *Jemeinigkeit*, taj, „uvek moj“ karakter mobilnog telefona, možemo protumačiti bez forsiranja...Gdje god si, mogu te naći, a važi i obrnuto. Osim, ako te netko traži i ne nađe te, ako ti je telefon isključen, to nešto znači ... I kao što, nažalost, dobro znamo, pre svega iz priča o kidnapovanju, kada na mobilni telefon odgovori glas drugačiji od očekivanog, to najčešće nije dobar znak“ (Feraris, 2011: 48-51).

Internet dominira našim životima, a riječ *mreža* pojavljuje se u nazivima kompanija i popularnih časopisa. Medijska *konvergencija*, u znaku *medijamorfoze*,⁹² koegzistira s „masovnim individualizmom“ (Virilio, 2005), kao novim oblikom onoga što smo nazivali otuđenjem. Prema predviđanjima filozofa medija, ljudska se povijest uskoro neće moći usporediti s puno interesantnijim povijestima filma, sporta ili glazbene industrije (Alić, 2012). Medijska kultura spaja kulturu i tehnologiju u nove oblike i konfiguracije stvarajući nove tipove društva u kojima mediji i tehnologija postaju organizacijski principi. Predstave medijske kulture pokazuju tko ima moć, a tko je nema. (Kelner).

Pojmove poput proizvodnje, distribucije, korištenja i memoriranja podataka – bilo bi potrebno iznova rekonstruirati ponajprije u kontekstu rasvjetljavanja kompleksnih veza i odnosa na relaciji poststrukturalističkih teorija značenja i normativnog zahtjeva za izgradnjom društva znanja i vještina. Izgleda da se globalno društvo znanja, naročito u povlaštenom vokabularu nove ekonomije znanja i informacija (koja „kao da“ postaje neka vrsta nove fundamentalne ontologije za 21. stoljeće), pretvara u umreženo društvo nadzora i kontrole „zanimljivih“ podataka i informacija. U glavnim tijekovima znanosti, znanje se, gotovo bez ostatka, povezuje s informacijskom ekonomijom i menadžerski konstruiranim „globalnim društvom znanja i vještina“. Internet i multimedijalne tehnologije predstavljaju se vladajućim htijenjem i izrazom naše epohe.

Kritičku rekonstrukciju ideje znanja u doba digitalne kulture, koja se stavila u funkciju kognitivno kapitalističke prevlasti numeričkih informacija nad refleksivnom konstrukcijom pojma znanja, nije moguće provesti bez epistemološke i semiotičke kritike i kategorijalne rekonstrukcije same ideje i vokabulara nove kognitivne ili informacijske ekonomije zasnovane na znanju.⁹³ *Medijska ekologija* (memorija koja putem umrežavanja uspostavlja njen pojam) postaje pomoćni koncept za novomedijsku situaciju na relaciji između sustava označavanja i svijeta. Umrežavanje prošlosti i novomedijsku ekologiju nije moguće objašnjavati niti razumjeti izvan *konteksta* analize (1)

92 O značenjima *medijske konvergencije* i *medijamorfoze* više vidjeti u Roger Fidler, *Mediamorphosis: Understanding New Media*, Sage Publications Ltd. London, United Kingdom, 2006

93 U zadnje vrijeme bioinformatika, neuromedicina i druga ontološki nejasna područja primjene znanja, transformiraju jasne predstave o tome od čega se sastoje informacije s kojima imaju posla nove tehno-znanosti. Teoretičari medija vjerojatno s pravom ukazuju da se svijet danas čini kao beskrajna i nestrukturirana zbirka slika, tekstova, evidencija i drugih podataka. Takvu disperziranost ljudski um ne može strukturirati niti „razumjeti“ u nekom hermeneutički ili ontološki jasnom značenju te riječi, čak ni pomoću računalnih strojeva. Ipak, umjetna računalna inteligencija pojavljuje se kao zamjena za veliki dio rada koji je u prošlosti obavljao sam čovjek. Štoviše, sama informacija nije neutralan pojam u odnosu na toleriranje nasilja prema čovjeku i raznolikosti njegovog svijeta koji se sve više uniformira i prilagođava različitim oblicima fundamentalizma, od znanstvenog i epistemološkog do religijskog. To je, dakako, vidljivo i na društvenim mrežama, naročito u tzv. postkonfliktnim društvima, o čemu će biti riječi u drugom dijelu ovoga rada.

negativnih socijalnih posljedica novog kognitivnog kapitalizma i (2) analize negativnih socijalnih posljedica tranzicije iz socijalizma u kapitalizam. Tranzicija (kao drugo ime za nedostatak pravog imena za ono što se dogodilo radničkoj klasi na prostoru bivše Jugoslavije), pokazala se kao obmana: izgovor moćnih za nasilni i pljačkaški prelazak u divlji, predatorski kapitalizam. Zato smatramo da je u svim oblastima istraživanja i rada povezanim s društvenom ulogom novih medija u navedenim procesima i transformacijama, potrebno primjenjivati postpozitivističke, kvalitativne i kritičke studije znanosti i tehnologije zasnovane, prije svega, na *fronetičkom*, kontekstualnom i relacijskom pristupu. Riječ je o pristupu, ili skupu pristupa, koji globalne, regionalne i lokalne probleme ljudi i zajednica promatraju iz holističke perspektive traganja za epistemološkim jedinstvom znanja, i to u prethodno naznačenoj situaciji kada je nova ekonomija znanja i informacija postala institucionalno privilegirani, hegemonizirajući, veliki narativ. U ekonomističkim objašnjenjima pristupa nove ekonomije znanja, koja je, dakle, postala privilegirana slika svijeta neoliberalnog kapitalizma, ideja društva znanja postala je u velikoj mjeri obmanjujuća. Postoje vrlo zanimljive studije koje novu ekonomiju znanja, na globalnim i nekim lokalnim razinama, prokazuju kao *Rogue Economics* (ološ ekonomiju). Loretta Napoleoni upotrebljava izraz *ološ ekonomija* da bi naglasila tamnu stranu novog svjetskog poretka: „Danas se ekonomijom bavi ološ zato što se u društvu događaju duboke promjene, kao nikad do sada. Ološ ekonomija potiče korupciju na globalnom nivou. Tradicionalna korupcija je suzbijana putem sustava vrijednosti, dok ološ ekonomija nameće raskalašen životni stil koji je, na duži rok, štetan za sve: dobitnike i gubitnike, siromašne i bogate. U svim dijelovima svijeta ološ ekonomija gospodari životom i smrću ljudi“ (Napoleoni, 2012: 12).

Gomile digitalne civilizacije i njihove nelagode

U zadnje vrijeme počinje se preispitivati institucionalna, epistemička, politička, komunikološka i ekološka situacija u kojoj su ekonomisti glavnih tokova, marketinški i informatički stručnjaci – uz pomoć MMF-a, Svjetske banke i drugih međunarodnih institucija progurali svoj model racionalnosti, znanja i objektivnosti preko granica njihove društvene svrsishodnosti. Socijalno-epistemološko pitanje koje glasi: zašto se nameće svijest o tome da je određena paradigma (u našem slučaju neoliberalna paradigma „informacijske ekonomije zasnovane na znanju“), jača ili prihvatljivija od drugih, alternativnih paradigmi znanja, pretvara se tako u pitanje o *politici znanja* i *politici istine*. I na kraju, u pitanje o moći institucija (u našem slučaju svjetskih financijskih institucija, korporacija i informacijskih centara moći) u koje je ova prva paradigma dominantno uklopljena. U nizu obilježja globalnog društva znanja (i vještina), koje se modelira i obrazuje digitalno posredovanim kulturama, jedno je posebno indikativno: nagon ka *kvantificiranju* svega. Ovo stanje *neprekidnog obuhvata*, materijalnog i nematerijalnog, živog i neživog, *prijenosa svega u podatke* – izražavaju dobro poznate, banalizirane *ikone* digitalnih, umreženih i mobilnih medija. Sačuvati (*save as*), obuhvatiti (*capture*), pratiti (*track*), slijediti (*follow*), zabilježiti (*bookmark*), sviđati se (*like*), dijeliti (*share*), postaviti (*post*), snimiti (*record*) – da navedemo samo nekolicinu. Spomenuti izrazi kao akcije impliciraju

imperative, komande, formalizacije jedne iste radnje – neprestanog registriranja, pohranjivanja, skladištenja. U biti, kvantificiranja raznorodnih, posebnih i efemernih, momenata života – svijeta u *trenutačno dostupne, stalno pristupačne, pretražive* podatke. Drugačije rečeno, ti izrazi simbolično izražavaju stanje spojenosti, ugrađenosti, uključenosti u *mrežu*, sam *online status*.

U znaku ideje o ljudskom biću kao „prostetičkom bogu“⁹⁴ (Freud, 1973), moglo bi se tvrditi da je radikalna inkluzija, kvantificiranje svijeta u „svemoćne“ i „sveznanjuće“ kolekcije podataka upravo iskaz *procesa hiperpovezivanja*. To povezivanje omogućavaju i induciraju digitalni mediji kao „pomoćni organi“, tehnološke dopune, proteze suvremenog čovjeka. Digitalne tehnologije, naime, u stanju su prikupljati, pratiti, distribuirati, obrađivati, nadzirati i ažurirati različite vrste podataka u vremenu i prostoru i brzinama primjerenim algoritamskim operacijama. Njihova sveprisutnost, ogromni akumulacijski kapaciteti, prenosivost, te, najvažnije, umreženost i polimorfnost (Hansen, 2004), čine pothvat radikalne inkluzije stvarnosti, prijenosa svega u formu binarnonumeričkih, pretraživih podataka, mogućim kao sociotehnološki projekt. *Baze podataka* tako postaju središnje simboličke forme digitalne kulture (Manovich, 2001: 218-219). Globalna računalna mreža u određenom smislu može se promatrati kao oblik izrazito dinamične i difuzne baze podataka, unutar koje se datoteke organiziraju na vremenskim, a ne prostornim osnovama, kao što je to bio slučaj kod tradicionalnih arhiva (Ernst, 2004: 49-50).

Kao što svaki novi tehnološki režim za „zadržavanje“ tragova prošlosti neizbježno utječe na načine spoznavanja, obrade i izlaganja sadržaja pamćenja, i digitalni mediji isto tako unose promjene, privilegirajući baze podataka nad *narativima* u odnosima posredovanja memorija. „Kao kulturna forma, baza podataka predstavlja svijet kao listu stavki, odbijajući da u ovu listu unese redosljed. Narativ, nasuprot, stvara uzročno-posljedične odnose među naizgled nepovezanim stavkama (događajima).“ (Manovich, 2001: 225) S hiperpovezivanjem tako se sve modelira na temelju kalkulacija u strukturu podatka koji su, istovremeno, i ishodi mjerenja i njihovi objekti, predmeti daljih algoritamskih operacija.⁹⁵ Otuda tvrdnje o „kalkulirajućoj memoriji“ (Ernst, 2004: 49) digitalnih kultura. Narav samog procesa ovdje je posebno važna. Riječ je o konstantnim, besprekidnim, sveprožimajućim i, većinom, programiranim operacijama. One niti završavaju niti

94 Vizija ljudskog bića kao bića koje proizvodi, upotrebljava i prisvaja tehnološke dodatke, dopune, proteze, s ciljem ozbiljenja ideala svemoći (omnipotencije) i sveznanja (omniznanosti). Uporediti: „Od davnina je (čovjek, op. aut.) izgradio predstavu ideala svemoći i sveznanja i njih ovaplotio u svojim bogovima. Njima je pripisao sve što je izgledalo nedostižno željama ili mu je bilo zabranjeno. Smije se, dakle, reći: ovi bogovi bili su ideali kulture. Sada se sasvim približio ispunjenju tih ideala, takoreći i sam je postao Bog. Naravno, samosuglasno općeljudskom shvaćanju o dostizanju tih ideala. Ni u čemu savršeno, ponegdje baš nikako, a drugdje samo polovično. Čovjek je, moglo bi se reći, postao neka vrsta boga s protezama. Stvarno veličanstven, kada postavi sve svoje pomoćne organe.“ (Freud, 1973: 295-296)

95 Takva kognitivna situacija upućuje, čini se, na povlaštenu poziciju matematike u poretku digitalnih medija. Od računala do dronova, sve digitalne tehnologije u osnovi se konstituiraju kao matematičke kalkulacije. U arhaičnom (donekle i etimološkom) smislu računalo je tehnološki ekvivalent za operacije računanja, odnosno, preciznije rečeno, za programirano automatizirano rješavanje zadanih problema na temelju kalkulacija. Kao tehnički objekti, u tom smislu, digitalni mediji mogu se promatrati kao matematičke konstitucije jer je uvjet njihovog postojanja i djelovanja pretpostavljena mogućnost izračunljivosti, kvantificiranja onoga što posreduju. Onog pak trenutka kada se pretpostavka, takoreći, naturalizira, dakle, razvije u vjerovanje da su svi aspekti stvarnosti (mogući kao) izračunljivi, sami kvantificirajući objekti, onda matematika postaje prva metafizika, doduše, vrlo loša.

počinju, samo se nadogađuju. Također, intencionalno su participativne: otvorene za prikupljanje „gotovo svega“ od „gotovo svuda“ i „svakoga“. Ograničene su jedino gramatikom akcije koja je pretpostavljena, nametnuta aktivnosti kao preduvjetu da se čin obuhvati, izrazi unutar tehnološkog režima. Međutim, procedure koje upravljaju operacijama permanentnog prijenosa *svega* u podatke – pri čemu kod većine ljudi ne postoji svijest o njihovom prisustvu i djelovanju – konstantno se modificiraju kako bi prikupile i obradile sve više i više različitih dimenzija podataka. U navedenom smislu bismo metaforički mogli govoriti o *masovnosti digitalnih kultura*: žudnji za sakupljenjem i interpretiranjem, lučenjem obrazaca, značenja, vrijednosti iz istinske gomile, mase, mnoštva podataka pri čemu svaki pojedinačno posjeduje podjednaku vrijednost i značaj u odnosu na druge podatke. U svijetu opčinjenom „hiperpovezanošću“, *pamćenje* postaje, čini se, pravilo, a zaborav izuzetak (Mayer-Schönberger, 2009). Geoffrey Bowker tako suvremeno doba naziva epohom „potencijalne memorije“, u kojoj „pitanje nije što država ‘zna’ o određenom pojedincu nego prije što može znati *ako se potreba za tim ikad javi*“ (Bowker, 2007: 30). U digitalnoj civilizaciji sve se, stoga, smatra poželjnim, vrijednim pohranjujućim tragom, potencijalno značajnim podatkom u budućnosti. Digitalne kulture opstoje, ukratko kazano, u stanju informacijske preopterećenosti. Govoreći o komunikacijskim vektorima kulturnih obrazaca i protokolima komunikacije u multikulturalnom svijetu, Castells dolazi do ambivalentnog uvida. Naime, on smatra da je uz umnožavanje (umrežavanje) kanala i načina komunikacije, što omogućavaju nove tehnologije, industrija evoluirala od dominantno homogenih medija za masovnu komunikaciju, usidrenu oko nacionalnih televizijskih i radijskih mreža, do raznovrsnog medijskog sustava koji kombinira široko emitiranje sa specijaliziranim emitiranjem točno za određenu publiku. Pa ipak, kaže Castells, „raznovrsnost kanala i programa ne znači nužno i raznovrsnost sadržaja... Veliki dio sadržaja se ponavlja... Tako, obećani raj za gledatelje od 100 ili 500 kanala u realnosti opada pred nemaštovitim sadržajem i ograničenim vremenom i budžetom“ (Castells, 2014, 165).

Istovremeno, primjeri „digitalnih memorija“ su mnogobrojni. S internetom, a posebno tzv. „drugom generacijom“ alata i usluga dostupnih na globalnoj računalnoj mreži, evidentan je fenomen „osobnih izražavanja“ (Hoskins, 2009: 29): pokazivanje, dijeljenje, slanje, izlaganje i (samo)predstavljanje, i to, što je moguće više momenata života, planski ili slučajno, svjesno ili nehотиčno, ali bitno je da se nađe u ovim hibridnim, polujavnim, kvaziprivatnim prostorima. Web-servisi kakvi su Facebook, Twitter, MySpace, YouTube, Flickr i druge Web 2.0 platforme za „društveno umrežavanje“ i „korisnički generirani sadržaj“, omogućavaju korisnicima da u svakom trenutku postavljaju, uređuju, prosljeđuju, pojedinačno ili putem kolaboracijskih praksi, fotografije, videomaterijale, audiozapise, komentare o svom svakodnevnom životu, sve do najbanalnijih životnih epizoda.

Jedno od glavnih svojstava interneta jest da on teži eksponencijalnom djelovanju. Drugo svojstvo interneta je njegov mitološki karakter. Za *JAHOO*, kao pretraživač mreže, ponekad se kaže da kao akronim označava *Yet Another Hierarchical Officious Oracle* (*JAHOO* – još jedno hijerarhijsko poluzvanično proročište). Jedan od najvećih svjetskih dobavljača softverom za upravljanje informacijama, čiji se prihodi mjere milijardama, također nosi ime proročište („Oracle“), dok se

popularni paket softvera za razvijanje i poslovanje zove „Delphi“. Mitologija, i to ne samo grčka, prema Ziaudinu Sardaru, sastavni je dio institucija, softvera i pojmovne strukture interneta. Mitologija je ustvari materijal od koga je internet satkan. Kada se spoje ta dva osnovna svojstva interneta dolazi do ubrzanog razvoja mitologije: npr. prijateljstva se stvaraju trenutno, a sve informacije raspoložive su na pritisak tastature. Suština cyber-prostora, kao i mitologija, je u iskupljenju. Cyber-prostor je novi bog svjetovnog spasenja. Njegovi svećenici su direktori kompanija „Intel“, „Xerox“, „Apple“, „Lotus“ i „Microsoft“ – ljudi koji su izvukli kompjuter iz njihovih tehnoloških hramova i stavili ga na naše stolove. Njegovi proroci, koje ponekad nazivamo „tehnometafizičarima“, tragaju za dubljim značenjem informacijske revolucije. Ti *jahui* s poštovanjem govore o „informacijskom društvu“, „trećem valu tehnologije“, „četvrtom diskontinuitetu“ i drugim frazama. Oni stalno proriču „narednu veliku stvar“ i željno očekuju pronalazak stroja koji doista „misli“. Kritičari poput Sardara nemaju ništa protiv tvrdnje da računala mogu unaprijediti način našeg rada ili igranja, ali *jahui* se ne zadovoljavaju time. Oni vjeruju da će računala, ne samo unaprijediti način našeg razmišljanja, već da će od nas stvoriti bolja ljudska bića, a naše zajednice, pojedince i pojedinke svih uzrasta, u većoj mjeri osjećajnim i etičkim. U ovom radu zastupamo stav da je potrebno razmišljati o društvenim značenjima i društvenim posljedicama prekomjernog povjerenja u emancipatorsku moć, ne samo informacijske tehnologije, nego i tehnološke općenito.

U duhu *nove ekonomije dostupnosti*, koju je Chris Anderson opisao modelom „dugog repa“ (Anderson, 2007), dalo bi se dokazivati da društvene mreže ne potiču anonimnost, koja je figurirala kao svojevrsni ideal ranog razvoja interneta, nego upravo suprotno – intenzivnu produkciju tragova vlastitog života. Ili ono što možemo označiti kao „menadžment vlastitošću“ (Lovink, 2011), ako ne već i ono što je Umberto Galimberti, u kontekstu *reality* žanrova, nazvao „oglašavanjem intime“ (Galimberti, 2013). Posljednji trend u ekscesivnoj proizvodnji tragova osobnog života – koji korespondira s naddeterminirajućom ontologijom nove ekonomije znanja i informacija – predstavlja, čini se, „pokret kvantificiranja sebe“: popularizacija *lifelogging* uređaja i aplikacija, koje omogućavaju automatsko praćenje i prikupljanje podataka o nizu životnih iskustava, poput registriranja i pohranjivanja podataka o geografskom kretanju, hrani, tjelovježbama, zdravlju, sve do inteligentnog obilježavanja (tzv. *tagiranja*) odjeće: sve s ciljem uspostavljanja i oblikovanja, takoreći, osobne arhive vlastitog života.⁹⁶ Također, očigledna je sve veća opsesija za neprekidnim praćenjem, dokumentiranjem i distribuiranjem i samih javnih događaja, posebno zbivanja koja se odnose na *konflikte, katastrofe i krize*. Od terorističkih napada na New York, London i Madrid, preko „rata protiv terorizma“ u Iraku i Afganistanu, „arapskog proljeća“, do uragana „Katrina“, tsunamija u Indoneziji i Japanu, do poplava velikih razmjera, zabilježenih 2014. godine od, recimo, Hrvatske

96 Lifelogging, kovancija engleskih riječi life (život) i log (unos u dnevnik, spajanje na mrežu) termin je koji se odnosi na posebnu skupinu računalnih aplikacija, koje obrađuju „objedinjene digitalne zapise *cjelokupnog* iskustva pojedinca, multimodalno snimljene posredstvom digitalnih senzora i permanentno pohranjene kao lična multimedijalna arhiva“ (Dodge and Kitchin, 2005: 2). Ključni aspekt definicije je težnja da se snimi „totalitet“ životnog iskustva, pomoću multimodalnog registriranja svega u formu podataka, koji se dalje prevode, na temelju kalkulacija, u semantički smislene i pretražive informacije (Gurrin, Smeaton and Doherty, 2014). Doge i Kitchin lifelogging vide kao prijelaz ili upotpunjenje „izvanjskih“ (*surveillance*) s „unutranjim“ (*sousveillance*) tehnologijama nadzora.

Kostajnice pa do mnogih gradova i naselja u Bosni i Hercegovini i Srbiji – primjetan je uspon praksi „medijskog svjedočenja“ (Frosh and Pinchevski, 2009), odnosno prožimanja producenta i konzumenta (*tzv. prosumera*), profesionalnog i *tzv.* građanskog novinarstva u posredovanju i arhiviranju slika tragedija u realnom vremenu, što je omogućeno mobilnim multimodalnim tehnologijama. I, naravno, ne treba zaboraviti prakse pomoću kojih se planirano, ciljano i institucionalno prate i arhiviraju podaci o ljudskim aktivnostima, komunikacijama, kretanjima, preferencijama uz upotrebu pretraživača, telekomunikacijskih mreža, nadzornih kamera, svega onoga što bismo opravdano mogli nazvati „kulturom nadzora“.⁹⁷ Proliferaciju „velikih podataka“, difuznih, fluidnih, latentnih arhiva, teško je ne zamijetiti u digitalno posredovanima kulturama.

Ipak, možda su još uočljivije *nelagode, neizujesnosti i strahovi* koji ove preobimne kolekcije podataka, same dinamike hiperpovezivanja, unose u suvremene zajednice. Krizu generira, čini se, osobita društvena strukturiranost digitalnih tehnologija: *jaz između njihove „javne upotrebe“ i „privatne“ kontrole*. Naime, u vrijeme *tzv. cloud* sustava, kako je Slavoj Žižek primjetio, jaka pojedinačna računala više nisu neopodna. Korisnici mogu pristupiti programima i podacima putem pretraživača, mreže, na zahtjev, kao da su aplikacije instalirane na njihovom računalu. „Korisnici pristupaju programskim aplikacijama koje se drže negdje daleko, u klimatiziranim prostorijama s tisućama kompjutera – ili, da citiramo propagandni tekst o *cloud* sustavu: ‘Detalji se razdvajaju od potrošača, koji više nema potrebu za stručnošću ili kontrolom nad tehnološkom infrastrukturom ‘u oblaku’ koji ih podržava’. Ovdje su dvije riječi ključne: *razdvajanje i kontrola* – kako bi upravljali oblakom, potrebno je da postoji nadzorni sustav koji kontrolira njegovo funkcioniranje, a taj sustav je po definiciji skriven od korisnika. Što je mali uređaj (pametni telefon ili tablet) u mojoj ruci personaliziraniji, lakši za korištenje, ‘transparentniji’ u svom funkcioniranju, utoliko se više čitava aparatura oslanja na rad koji se vrši negdje drugdje, u ogromnom kolu strojeva koji koordiniraju korisnikovo iskustvo. Što je naše iskustvo manje otuđeno, spontanije i transparentnije, to ga više regulira nevidljiva mreža pod kontrolom državnih službi i velikih privatnih kompanija koje slijede tajnu agendu države.“⁹⁸

Kada je u srpnju 2013. godine britanski dnevnik *The Guardian* publicirao podatke *tzv.* uzbunjivača Edwarda Snowdena o nadzoru globalne računalne mreže, koji NSA izvodi pomoću PRISM programa, otkriće je bilo značajno ne samo zato što je ukazalo na postojanje programa, tehnologija koje su u mogućnosti da u realnom vremenu procesuiraju globalne tokove podataka, nego i zato što je otkrilo razmišljanje koje ih usmjerava. Naime, nekoliko slajdova programa koji su „procurili“ – pokazalo je kako države ne vide internet i društvene medije kao supranacionalne entitete, nego ih vide u „starim feudalnim kapitalističkim terminima zemlje i teritorija“ (Dick & McLaughlan, 2013). Otkrića Snowdena najbolje pokazuju, tvrde Dick i McLaughlan, način na koji su državni agenti

97 Detaljnije o ovome pogledati u uvodnim radovima David Lyona (2001, 2003, 2009) i Andrijevića (2007).

98 Slavoj Žižek, „Sloboda u oblaku“, dostupno na www.pescanik.net/sloboda-u-oblaku/.

teritorijalizirali ono što se čini radikalno deteritorijalnim, sam internet.⁹⁹ Događaj koji se dogodio godinu dana kasnije, „curenje“ kolekcije privatnih, golišavih fotografija „poznatih osoba“ s *iCloud* servisa kompanije „Apple“, tzv. „celebgate“ ili „the fappenig“ afera, ukazali su, također, da države i velike korporacije nisu jedine koje mogu pristupati „privatnim“, „zaštićenim“ arhivama.¹⁰⁰ No, nije riječ samo o nadzoru. Isto tako je problematičan i sam, takoreći, *prikriveni rad* digitalnog kôda. Značajan broj ljudi, naime, ne samo što uopće ne poznaje *algoritme*, pomoću kojih pretražuju i upravljaju masovnim bazama podataka unutar mreže, nego često nisu ni svjesni u kojoj mjeri logike imanentne ovim procedurama oblikujuju njihove djelatnosti, izraze, preferencije, legitimiraju određene vrste znanja, te uvjetuju strukture participacije u javnom životu (Gillespie, 2011, Marger, 2012). Indikativan primjer je i „personalizirana pretraga za svakoga“, koju je *Google* uveo krajem 2009. godine. Pretraživački algoritam oslanja se, pojednostavljeno rečeno, na tzv. „povijest“ ranijih pretraga prilikom kalkulacija relevantnih *rezultata* i definiranja rangova ovih podataka u svakoj novoj pretrazi. Implikacije ovakve „politike pretrage“ su višestruke. Evidentno je da postoji, kao prvo, velika vjerojatnost da će korisnici s različitim „povijesti pretraživanja“ na isti upit dobiti značajno različite rezultate. Također, očigledno je da će arhiviranje osobnih podataka, unutar privatnih korporacija, dobiti na značaju. No, možda, najproblematičnije je to što se kroz određene, kulturološki uvjetovane prakse obrade podataka istovremeno promoviraju i legitimiraju predstavljanja svijeta sukladno ideološkim sustavima koji se nalaze u osnovama njihovih dispozitiva (Vaidhyanathan, 2011, Pariser, 2011). Ne treba, u konačnici, zaboraviti ni *zaborav*, čiji se status radikalno mijenja s uvjetima hiperpovezivanja. Slučaj sa zlostavljanjem djece u Velikoj Britaniji, tzv. Rotheramski skandal¹⁰¹ simptom je samoreferencijalne (i samovizualizirajuće) krize društva koje, u isto vrijeme, nastoji i prikriti i otkriti uznemirujuću prošlost, posredstvom neprekidnog, 24-satnog izvještavanja o ovoj temi. Prijedlog o „pravu na zaborav i brisanje“¹⁰² otuda je plauzibilno tumačiti kao resantiman društva (Hoskins, 2013: 388) koje se teško nosi s kontigenošću pojavljivanja prošlosti u osobitom dobu „potencijalne memorije“.

Ako svaka kritika počinje od pitanja uvjeta, zbiljske mogućnosti određenog stanja onda je logično pitanje: što omogućava ovu *radikalnu referentnu inkluzivnost* digitalnih tehnologija? Kako razumijeti *opsesiju* suvremenih zajednica za *a priori* zadržavanjem svega što se može učiniti objektom memorije, odnosno, *strah* od gubitka, zaboravljanja bilo čega što *a posteriori* može biti značajan podatak, potencijalna informacija u budućnosti? Kakve promjene u društvenim odnosima pretpostavljaju takvi procesi proliferacije indeterminiranih tragova prošlosti, prije svega, *produkcija masovnih, konstantno dopunjućih, inherentno dinamičnih baza podataka*, koje kao tehnologija mogu društveno opstojati samo ako se pretpostave kao *pretraživački moguće*, u biti *umrežene*

99 „Analitičari su stalno bili podsjećani da internet nije deteritorijalizirani entitet bez centra nego da protok komunikacija i informacija zahtijeva smještanje servera u ogromnim skladišnim centrima na američkom tlu, i da komunikacije terorista mogu proticati preko američkih ‘granica’.“ (Dick & McLaughlan, 2013).

100 Za detaljnije pogledati http://en.wikipedia.org/wiki/2014_celebrity_photo_leaks.

101 Pogledati <http://www.theguardian.com/society/2014/aug/31/rotherham-child-abuse-campaigner-vastly-wider-issue>.

102 Član 17. Prijedloga Europske komisije o Općim propisima o zaštiti podataka, dostupno na http://ec.europa.eu/justice/data-protection/document/review2012/com_2012_11_en.pdf

zbirke podataka?¹⁰³ I, u konačnici, kako promišljati *prošlost u uvjetima umrežavanja*: gomilu podataka koji su zadržani prvenstveno kao *potencijalna memorija*, sadržaji pamćenja koji su uvijek na određen način *novi* jer su određeni svojim kontigenim pojavljivanjem, pri čemu su odluke o tragovima koji će se pojaviti (ili neće) u svijesti ljudi, sve više proizvodi samih tehnoloških režima? U jednom kratkom radu poput ovoga, koji teži fronetičkom i kontekstualnom razumijevanju značenja memorije za jedno društvo, ne možemo ponuditi odgovore na sva ova pitanja.

Do sada smo željeli pokazati da nova informacijska ekonomija znanja i vještina (kao kapitalistička ekonomija kontrole i nadzora produkcije i reprodukcije poželjnih oblika kolektivnih i personalnih memorija), naročito uz pomoć novih informacijsko-komunikacijskih tehnologija, dalekosežno rekonceptualizira i premješta tradicionalna značenja pojma znanja, komunikacije, intersubjektivnosti, sigurnosti, kao i sva tradicionalna i modernistička značenja, definicije i pristupe oblikovanju poželjnih ljudskih zajednica uopće. Nastojali smo pokazati da nova ekonomija znanja i informacija, potpomognuta raskošnim i blještećim arsenalom tehničko-tehnološkog „naoružanja“ za ukidanje realnog vremena i prostora – nije vrijednosno neutralna. Nova ekonomija znanja je, kako kaže Castells, „duboko ideologizirana ekonomija“ jer je u potpunosti prožeta „kognitivnim kapitalizmom“¹⁰⁴, kao i različitim sofisticiranim strategijama primamljive komercijalizacije same ideje znanja. U tom smislu, kako ćemo pokazati u drugom dijelu ovog rada, redukcionistička tumačenja nove ekonomije znanja i informacija, u mnogim socijalno osjetljivim kontekstima (a takva situacija je i u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini), mogu biti kognitivno vrlo ograničena. Naročito ukoliko ne vodimo računa o *konkretnom društvenom kontekstu*, odnosno o „ukorijenjenosti“¹⁰⁵ svih ekonomskih, političkih, informacijsko-komunikacijskih i sigurnosnih aktivnosti u realnom geopolitičkom, geoekonomskom i medijskom okruženju.¹⁰⁶ Za razliku od bihevioralnog pristupa, u ovom radu smo bliži holističkom pristupu koji zagovaraju filozofi bioetičari koji novomedijsku ekonomiju informacija povezuju s interesnom, institucionalnom i ekološkom analizom krize našeg društva kao i s *transkulturološki postavljenim pitanjem pravde*. Problem na koji stalno treba upozoravati predstavlja „kultura novog kapitalizma“ (R. Sennet) u koju smo dospjeli, a da nismo u potpunosti razumjeli okolnosti povezane s karakterom i kulturom te tranzicije. Ta kultura, kao „kulturalna logika kasnog kapitalizma“, mnoge ljude čini doslovno *suvišnim, nepotrebnim*.

103 Stanje konstitucije jedinstva, dobre konstitucije, interne konzistentnosti, same individualnosti alata preduvjet je, prema Simondonu, postojanja tehničkih objekta kao takvih. Odnosno, bitan uvjet društvenog postojanja svake tehnologije je isključena mogućnost samodestrukcije. U kontekstu našeg rada to znači da je mreža kao društvena tehnologija moguća samo pod pretpostavkom njene pretraživosti, dakle, njene nemogućnosti, negacije kao kaotične zb(i)rke podataka. S druge strane, to pretpostavlja da se ona tehnološki može upravljati samo uz pomoć pretraživača, u biti, algoritama koji su jedini u stanju efikasno indeksirati, kategorizirati, mapirati, navigirati, producirati i certificirati permanentne tijekom podataka osobite mreži.

104 Više o tome u Carlo Verdone (ed) *Kognitivni kapitalizam: Znanje i finansije u postfordističkom razdoblju*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

105 Termin „Embeddedness“ upotrebljavaju ekonomski sociolozi Mark Granovetter i Uzzi Brian. Oni žele naglasiti da su sve ekonomske aktivnosti duboko ukorijenjene, uronjene u određeni društveni kontekst, i da su i oblikovane i obilježene tim kontekstom.

106 Do otkrića da način na koji se pitanja postavljaju, formuliraju i obrazlažu – može utjecati, ne samo na epistemologiju i metodologiju znanosti, nego i na realne *izbore* koji pojedinci prave, došla je moderna „bihevioralna ekonomija“: grana ekonomije koja istražuje relacije između racionalnih i iracionalnih ponašanja povezanih s ekonomskim aktivnostima i odlukama.

Ključni socijalno-epistemološki problem današnjice je u tome što ekonomsko-informacijsku komodifikaciju *ideje znanja* kao takvog, koja se odvija u glavnim tokovima informacijske znanosti na zapadu, karakterizira odsustvo istinskih multikulturalnih, kritičkih, pluralističkih, postkolonijalnih i fronetičkih iskustava neoliberalne globalizacije. Redukcionističkom poimanju ideje informacijskog društva, koju promoviraju i nameću komercijalni diskursi i institucije, potrebno je suprotstaviti kritičke i fronetičke pristupe. Potrebno je razlikovati ideju socijalno potrebne ekonomije znanja i informacija od korporativne, komercijalne, infantilne ekonomije informacija koja se, poput pametnih mobitela za djecu, često nudi i nameće kao nova eshatologija. Interesantno je da u 21. stoljeću postoji niz dokaza na temelju kojih je moguće tvrditi da upravo zahvaljući simboličkoj i institucionalnoj prevlasti nove ekonomije znanja – kritički pristupi znanosti i tehnologiji bivaju potisnuti i isključeni iz obrazovnih institucija. Ponajprije zato što ne pripadaju glavnim tokovima informacijske i ekonomske znanosti i što nisu ukorijenjeni u svjetskim ekonomskim institucijama znanja i moći. Usprkos tome, smatramo da kritički i fronetički pristupi ekonomiji znanja i informacija, koji ne isključuju kreativne društvene mreže, mogu biti važni za projekte refleksivnog i projektnog samostvaranja nenasilnih pojedinaca i miroljubivih zajednica. Prvenstveno ukoliko u svojim istraživačkim praksama njeguju otvorenost za drugačija iskustva neoliberalne globalizacije i tranzicije iz socijalizma u divlji kapitalizama. Napredak znanosti, ekonomije, tehnologije i novih medija može se smatrati istinskim društvenim napretkom ako, i samo ako, postoji globalni, regionalni i lokalni demokratski napredak u međusobnom razumijevanju i samorazumijevanju ljudi i zajednica. Znanost nije samo empirijsko prikupljanje već postojećih podataka i informacija. Kritičke znanosti o novim medijima i tehnologiji ne mogu isključivati normativne dimenzije. Metodološki pluriperspektivizam i multikulturalna epistemologija znanja i iskustva svijeta sastavni je dio ispravno shvaćene znanosti. Za kritičke pristupe karakteristično je inzistiranje na jednom višem principu demokratizacije znanja.

Bosna i Hercegovina između prošlosti i budućnosti

Mreže posvuda pa i u bosanskohercegovačkom društvu dobivaju na značaju ne samo zato što potiskuju neke tradicionalne smjerove mišljenja i orijentiranja u svijetu, nego zato što su postale gotovo sveprisutne, tj. nerazdvojivo povezane s našom percepcijom, selekcijom, memoriranjem i distribucijom podataka. Ukratko, *mreže* nisu samo tehnički povezane s novim uvjetima, ekologijom, i novim praksama poimanja i objašnjavanja mijenjajućeg karaktera našeg društvenoga svijeta (bilo da ga nazivamo informacijskim kapitalizmom, društvom znanja, globalnim društvom kontrole ili informacijskim društvom rizika¹⁰⁷), nego one određuju i same uvjete našeg znanja i društvenog djelovanja. Upravo zahvaljujući društvenim mrežama i sve većoj brzini razmjene informacija, suvremeno informacijsko društvo koje nema fizičkih granica, ne može izbjeći strukturalne promjene poimanja i doživljavanja vremena i prostora. U postdejtonskoj Bosni i Hercegovini moguće je

107 Više o tome u trećem poglavlju knjige Anđelka Milardovića *Globalno selo: Sociologija informacijskog društva i ciber kulture*, Centra za politološka istraživanja, Zagreb, 2010.

govoriti o znalački konstruiranom *kolapsu značenja političke reprezentacije građana* upravo na primjeru antibosanskog opstruiranja normalnog funkcioniranja države. To se potvrdilo naročito od februarskih socijalnih, građanskih i radničkih protesta. Radi se o kolapsu koji onemogućava jednostavno razumijevanje i komunikaciju o onome što je prirodna i univerzalna osnova zajedničkog života ljudi i zajednica. Usprkos aktivizmu na internetu, moguće je govoriti i o kolapsu značenja *e-demokracije* i novomedijske komunikacije, u širem kontekstu. Dovoljno je obratiti pažnju na *politiku skandala* o kojoj uporno piše Castells u svojoj knjizi *Moć komunikacije*. Suprotno tezi da živimo u globalnom društvu znanja, mogla bi se braniti teza da živimo u postdemokratskom društvu znalačkog širenja neznanja. Postoji stoga opasnost da zapadnemo u nove opasne dogme koje mogu voditi u sukobe. Javljaju se brojne napetosti i kontraverze oko utjecaja društvenih mreža na naš društveni život. Istraživači, teoretičari i aktivisti tragaju za odgovorima na pitanje mogu li društvene mreže utjecati na ekonomske, političke i demokratske tokove? Dovodi li umrežavanje različitih građanskih inicijativa do povećanja društvene kohezije i solidarnosti ili pak vodi novim formama otuđenja, izolacionizma, egzibicionizma i sukoba? Ova pitanja postaju još teža zadnjih godina, kada trpimo posljedice velike financijske krize. Ta kriza, dodatno, komplicira i proizvodi i niz drugih socijalnih, političkih i moralnih kriza. Kritički orijentirani ekonomisti i drugi znanstvenici, sve češće, i otvorenije, detektiraju krizu povlaštenih ekonomskih paradigmi znanja. Smatraju da su neoliberalne paradigme znanja i ekonomije iz arsenala kognitivnog kapitalizma nedostatne da riješe najurgentnije socijalne i ekološke probleme. Oni upozoravaju i na krizu ideje i prakse demokracije, naročito u kontekstu negativnih posljedica globalizacije¹⁰⁸ i tranzicije. Te posljedice je vrlo teško analizirati ako zadržimo uski ekonomistički pristup jer se, različita viđenja uzroka te krize, koja nije samo ekonomska, tiču i (ne)mjerljivosti globalnih, regionalnih i lokalnih vrijednosnih orijentacija ili/i identitarnih previranja.¹⁰⁹ U svakom slučaju, društvena značenja konstrukcije i rekonstrukcije naših kolektivnih ili personaliziranih memorija u doba digitalne reprodukcije, postaju zanimljivo područje u novijim istraživanjima promjena. Treća industrijska revolucija nije donijela, kao prve dvije, nove oblike energije nego *digitalne*, takoreći, nove medije komunikacije: tzv. *informacijsko-komunikacijske tehnologije*, koje su radikalno preobrazile oblike i iskustva socijalne interakcije koja je bila karakteristična za industrijsko društvo.¹¹⁰ Opsesivna registracija osobnih životnih događaja i iskustava sve većeg broja tehnološki „naoružanih“ pojedinaca i jedinki rezultat je

108 Na početku 10. poglavlju svoje knjige *Making Globalization Work: The Next Steps to Global Justice*, pod naslovom *Demokratiziranje globalizacije*, Joseph E. Stiglitz piše: „...ekonomske posljedice globalizacije nadmašuju našu sposobnost razumijevanja i oblikovanja globalizacije kao i izlaska na kraj s tim posljedicama kroz političke procese“. Stiglitz potom, na više mjesta, ukazuje na deficit demokracije u svjetskim ekonomskim institucijama.

109 Više o tome u Delić, Z. „Brightness and Austerity of the Globalization Theory: The Ideological Foundation of Cognitive Capitalism“, u knjizi *The Systemic Dimension of Globalization*, Edited by Piotr Pachura, InTech, First published Juli, 2011.

110 Daniel Cohen (2009) navodi pet ključnih „prijeloma“, heterogenih društvenih procesa koji su uvjetovali i konstituirali sadašnju socio-kulturnu situaciju, samo „postindustrijsko društvo“: (1) treća industrijska revolucija (preobražaji društvenih odnosa koje su donijele digitalne informacijsko-komunikacijske tehnologije); (2) nova organizacija radnog procesa (dizajn i promocija kao ključne ekonomske aktivnosti postfordizma); (3) kulturna revolucija (strukturni preobražaji institucija obitelji i školstva); (4) financijska revolucija (premještanje rizika s dioničara na radnike) i (5) druga globalizacija (izmijenjena uloga države-nacije).

epohalnog iščezavanja tišine, medijskog promoviranja dobrog raspoloženja, agresivnog, turističkog i zabavljačkog pogleda na život, rad i obrazovanje. Privilegiraju se hedonizam, individualizam, uživanje i zadovoljstvo – a to znači vremenska dimenzija *sadašnjosti*.¹¹¹ Suprotno tome, obogotvoruje se sve što je tehničko-tehnološka i novomedijska novina. To je, vjerojatno, oblik globalnog infantilizma izazvanog pretjeranim tehnološkim optimizmom ili strahom suvremenog „čovjeka-kiborga“ od samoće.

Ekstremni primjer zloupotrebe društvenih mreža predstavljaju sve češći maloljetnički fizički obračuni koji se događaju u realnosti, izvan cyber-prostora i imaju strašne posljedice. Mreže, dakle, služe i kao medij za širenje jezika mržnje, za verbalne uvrede, te, kao u navedenom slučaju, za unapređenje i poboljšanje komunikacijske brzine u cilju što uspješnijeg, efikasnijeg i efektivnijeg postizanja dogovora o konkretnim *lokacijama* gdje bi se fizički obračuni trebali „odigrati“ – ako bismo željeli biti cinični, mogli bismo reći na svekoliko zadovoljstvo svih strana, stakeholdera u „igri/ci“. Problem vjerojatno predstavlja i širenje mitologije na mrežama. U glavnim tokovima nove ekonomije znanja i vještina razvijen je, i široko raširen, jedan veliki mit. On glasi da će razvoj kibernetičkog trenda posljedično dovesti do povećanja broja radnih mjesta i do smanjivanja broja nezaposlenih osoba. Ozbiljne analize porasta stope nezaposlenih ljudi u većini država kazuju nam upravo suprotno. Bez obzira što nam govori nova ekonomija znanja, prisutni kibernetički trend vodi k ukidanju, a ne k stvaranju novih radnih mjesta. Napretkom ekonomske globalizacije i umreženog društva, države i vlade gube dio tradicionalnog suvereniteta. Internacionalni suverenitet Bosne i Hercegovine je neupitan. Bez obzira što postoje stalni nasrtaji i pokušaji da se otmu dijelovi bosanskohercegovačkog teritorija i da se opustoše i opljačkaju svi važni resursi. Većina država sve više postaje ovisna o svjetskim financijskim institucijama, tržištima i bankama. Paralelno s globalizacijom nasilja i svjetskom ekonomskom krizom i u bosanskohercegovačkom društvu raste građanska svijest o potrebi razvoja novih *transnacionalnih oblika solidarnosti* među ljudima koji žive u različitim regijama i na različitim lokalitetima. Međutim, na globalnom planu evidentno je da u kvalitativnim područjima ljudske egzistencije, kao što su visoko obrazovanje, razumijevanje humanizma, političko sporazumijevanje, povjerenje, solidarnost, socijalna demokracija, politika mira itd. nije postignut napredak. Slična situacija je i u Bosni i Hercegovini što, zbog ograničenosti prostora ne možemo šire obrazlagati.¹¹²

111 Novomedijsko memoriranje sadašnjosti (koja se po logici neumitnog protoka vremena pretvara u prošlost) nije u funkciji memoriranja prošlosti, nego je u službi veličanja sadašnjosti, trenutka. Trenutak je taj koji se nastoji načiniti vječnim i neprolaznim. Automatsko fiksiranje ili memoriranje samog trenutka, nepostojećeg kontinuuma prolaznog sadašnjeg vremena, više je povezano s hedonističkim ciljevima ovjekovječenja vulgarne sadašnjosti, a manje s potrebom dubljeg temporalnog promišljanja nadopunjavanja ontoloških dimenzija prošlosti i budućnosti, ili razumijevanja prošlosti koje dolazi iz budućnosti (buduće prošlosti).

112 Daytonskim mirovnim sporazumom Bosna i Hercegovina je 1995. godine administrativno podijeljena na dva entiteta: Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku srpsku. To su, sve do danas, ostale zasebne i odvojene izborne jedinice. Građani iz Federacije ne mogu birati svoje predstavnike u dijelu države koji se naziva Republika srpska, niti građani Republike srpske mogu birati, ili biti birani, u bilo koje formalno tijelo vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine. Takav izborni zakon duboko je diskriminatorski. Zašto? Zato što ne priznaje političkog građanina kao subjekt parlamentarne demokracije na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. Također, taj izborni zakon onemogućava socijalnu solidarnost i građanski aktivizam na teritoriju cijele države, sve dok se ne dogode prirodne katastrofe poput poplava koje su u svibnju 2014. pogodile Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. Tada je pokazana izrazita solidarnost između ljudi

Bosna i Hercegovina je specifična po tome što je vijekovima predstavljala *kozmpolitski* uzor miroljubivog suživota i *multikulturalizma*: ona je paradigma postojanja jedinstva u različitosti i razlika u jedinstvu. Sve do 90-ih godina 20. stoljeća ona je bila uzorna multinacionalna i multireligijska zajednica s visoko izraženom socijalnom inteligencijom i *solidarnošću* između njenih građana. Rat protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine začet je u znaku pokušaja realizacije monstruoze ideje da zajednički život ljudi koji pripadaju različitim kulturama nije moguć.¹¹³ Budući da Bosna i Hercegovina posjeduje *kozmpolitski potencijal*, da je globalizirana, ona može poslužiti i kao paradigma globalne krize ideje kozmpolitizma i krize zaštite univerzalnih ljudskih prava.¹¹⁴ Na sreću, čini se da zadnjih godina kod bosanskohercegovačkog stanovništva, upravo zahvaljujući društvenim mrežama i novim oblicima komunikacije na daljinu, jačaju emancipatorski identiteti otpora prema svim vrstama institucionalnog ili vaninstitucionalnog nasilja, odnosno svijest o univerzalnim pravima i odgovornosti pojedinaca, grupa i institucija. Uz pomoć društvenih mreža i transnacionalnih oblika komunikacije, razbijaju se umjetne nacionalističke barijere i širi *kultura mira*, nenasilja i uzajamne solidarnosti, u smislu stvaranja *globalne pravne zajednice* (Brunkhorst, 2002) između ljudi. Mreže, nažalost, nisu otporne ni na širenje jezika mržnje. Pa ipak, pokreti socijalne demokracije i online umrežavanja pojavljuje se kao najznačajnija protuteža različitim oblicima fundamentalizama, bilo da se suprotstavljamo tržišnom, nacionalističkom ili religijskom fundamentalizmu, ili pak, njihovim različitim kombinacijama.¹¹⁵ Ono što su računala učinila fizičkim radnicima, to sada kompjutorske mreže čine službenicima. Mnoge struke i zanati su nestali ili ubrzano nestaju. Kada bi se mogli pojaviti samosvjesni pametni strojevi otkaz bi mogli

različitih nacija i vjera. Pomoć je pristizala sa svih strana. Aktivisti su, za trenutak, pomislili da je konačno svršeno s etničkim vokabularom i šupljom pričom o vitalnom nacionalnom interesu. U katastrofi poplava rodila se nada da je najzad, nakon 20 godina laži, prevara i manipulacija, nakon neviđenog ekonomskog genocida - najzad završeno s etnomatematičkom logikom brojanja i prebrojavanja ljudi u „lošoj beskonačnosti“ (Hegel). Međutim, opet su bili prevareni. Čim su se etno-klero-novokapitalističke vođe i tajkuni konsolidirali - sve je krenulo po starom. Ni oko čega se nisu dogovorili i ne mogu se dogovoriti ni danas jer su se po svemu sudeći, još 90-ih „dogovorili da se ne dogovore“. Jer jedino tako mogu vladati četvrtinu stoljeća. U tom smislu, građanima izgleda preostaju krhki, alternativni oblici otpora poput štrajkova i protesta radničke solidarnosti. I umrežavanje. Po principu socijalno odgovorne građanske i ljudske solidarnosti. Potrebna je radnička, a ne ratnička memorija.

113 Takve ideje strateški su promovirali i mediji. Prije svega masovni mediji pod kontrolom Slobodana Miloševića i Radovana Karadžića. Ti masovni mediji, koji su zagovarali ideal stvaranja etnički „čistih kultura“ (Z. Bauman) neprestano su ponavljali da „Srbi ne mogu živjeti s drugim nacijama“. Posljedice takve ideje bile su, zapravo, programirano *ubijanje multikulturalizma*, etničko čišćenje i „*humano preseljavanje stanovništva*“ koje je bilo u funkciji stvaranja tzv. *etnički čistih teritorija* i, na kraju, omogućilo i genocid u Srebrenici 1995. godine.

114 Michel Chossudovsky piše: „Oslanjajući se na sporazum iz Daytonu, kojim je stvoren i bosanski „Ustav“, SAD i europski saveznici uveli su potpunu kolonijalnu upravu nad Bosnom ... Novi „Ustav“, koji je kao poseban Dodatak pridodan Dejtonskim sporazumima, uzde gospodarske politike dao je u ruke ustanovama nastalim iz Bretton Woodsu i Europskoj banci za obnovu i razvoj (EBRD) sa sjedištem u Londonu. Međunarodni monetarni fond imao je ovlasti imenovati prvog guvernera bosanske Središnje banke koji, jednako kao i Visoki predstavnik, „neće biti državljanin Bosne i Hercegovine, ili neke susjedne države“... Bosni je od početka uskraćena mogućnost da samofinancira vlastitu obnovu, polazeći od neovisne monetarne politike... Dok se Zapad zaklinjao u potporu izgradnji demokracije, stvarna politička moć prešla je na usporednu bosansku „državu“ u kojoj je izvršna vlast bila u rukama stranaca, a ne bosanskih državljanina. Zapadni su kreditori u Ustav, koji je na brzinu napisan u njihovo ime, ugradili i svoje interese. To su učinili bez sazivanja ustavotvorne skupštine i sudjelovanja organizacije bosanskih građana“ (Chossudovsky, 2008.)

115 Vidjeti, A. Sen, *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*, 2007; T. Coady and M. O' Keefe, *Terrorism and Justice: Moral Argument in a Threatened World*, 2002; E. Hobsbawm, *Globalisation, Democracy and Terrorism*, London, 2007; G. Monbiot, *The Age of Consent: A manifesto for a new world order*, 2004.

dobili i „stručnjaci za računalnu inteligenciju“. Bosna i Hercegovina je i zemelja i država ontologije i metafizike jer se nominalno sastoji od entiteta. Ontološki ili metafizički status neke riječi, kao što je recimo riječ entitet, nikada nije bilo moguće precizno utvrditi. Upravo zato što ni metafizika ni ontologija ne pripadaju precizno definiranim područjima znanstvenog znanja, nego pripadaju opskurnom području koje je davno nazvano *Philosophia Perennis*. Zapravo, ni najbolji poznavatelji grčkog jezika koji bi analizirali apstraktnost značenja riječi entitet vjerojatno ne bi mogli naći valjane argumente za tezu da bi itko dobronamjeran u mirovni sporazum jedne države. Radi otklanjanja privremenih nesporazuma mogu biti korisna iskustva čitanja ironijskih tekstova. Kao što piše Dolar: „Postoji priča koja glasi ovako. Usred bitke grupa talijanskih vojnika ukopana je u rovu, a zajedno s njima i talijanski komandant koji izdaje naredbu: „Vojsko u napad!“. On uzvikuje gromkim i jasnim glasom da bi ga čuli usred meteža, ali ništa se ne dešava, nitko se ne pomjera. Komandant se tada naljuti i uzvikne glasnije: „Vojsko u napad!“ I dalje se nitko ne pomjera. I pošto se u vicevima sve mora tri puta ponoviti da bi se nešto dogodilo, on više još glasnije: „Vojsko u napad!“ I tada se čuje odgovor, tanušan glasić iz rova koji izgovara s odobravanjem: „*Che bella voce!*“ „O kako lijep glas!“ Ova priča može poslužiti kao privremen uvod, ne samo u problematiku *glasa*, kako to kaže Mladen Dolar. Ona bi nam možda mogla otkriti i nešto više od toga. Naročito ukoliko bismo je proširili empirijskom analizom socijalnog stanja u kojem preživljavaju obični ljudi, građani Bosne i Hercegovine i okoline.

Literatura:

- Aleksander R. Galovej i Judžin Taker (2012) „Prolegomena: umorni od drveća“, Jovan Čekić i Jelisaveta Blagojević (ed.) *Moć/mediji/&*, Fakultet za medije i komunikacije, Centar za medije i komunikacije, Beograd
- Alić, S. (2012) *Masmediji: Zatvor bez zidova: tekstovi filozofije medija*, Zagreb, Centar za filozofiju medija i mediološka istraživanja
- Anderson, C. (2007) *The Long Tail: How Endless Choice is Creating Unlimited Demand*, London: Random House
- Andrijevic, M. (2007) *iSpy: Surveillance and Power in the Interactive Era*, Lawrence, Kan: University Press of Kansas
- Apple, M. W. (2014) *Obrazovanje na „pravom“ putu: Tržišta, Standardi, Bog i Nejednakosti*, Edicija reč, Beograd
- Barabasi, L. A. *U mreži: Zašto je sve povezano i kako misliti mrežno u znanosti, poslovanju i svakodnevnom životu*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

- Bowker, G.C. (2007) 'The Past and the Internet', in Karaganis, J. (ed.) *Structures of Participation in Digital Culture*, New York: Social Science Research Council
- Buden, B. (2012) *Zona prelaska: o kraju postkomunizma*, Edicija Reč, Beograd
- Chossudovsky, M. (2008) *The Globalization of Poverty and the New World Order*
- Cohen, D. (2009) *Three Lectures on Post-Industrial Society*, Cambridge, MA-London: The MIT Press
- Dalibor, P. (2013) *Društvenost u doba interneta*, Akademska knjiga, Novi Sad
- Dick, M.-D. and McLaughlan, R. (2013) 'The Desire Network', *Ctheory*
- Dodge, M. and Kitchin, R. (2005) 'The Ethics of Forgetting in the Age of Pervasive Computing', *CASA Working Paper Seminars*, no. 92, pp. 1-20
- Ernst, W. (2004) 'The Archive As Metaphor', *Open*, no. 7, pp. 46-53
- Feraris, M. (2011) *Gde si? Ontologija mobilnog telefona*, Fedon, Beograd
- Fidler, R. (2006) *Mediamorphosis: Understanding New Media*, Sage Publications Ltd. London, United Kingdom
- Freud, S. (1973) 'Nelagodnost u kulturi', in Klajn, H. (ed.) *Iz kulture i umetnosti. Odabrana dela Sigmunda Freuda. Peta knjiga*, III izdanje edition, Novi Sad: Matica Srpska
- Frosh, P. and Pinchevski, A. (2009) 'Introduction: Why Media Witnessing? Why Now?', in Frosh, P. and Pinchevski, A. (ed.) *Media Witnessing: Testimony in the Age of Mass Communication*, Houndmills: Palgrave Macmillan
- Galimberti, U. (2013) *Neugodni gost - Nihilizam i mladi*, Zenica: Bosansko narodno pozorište Zenica
- Gillespie, T.L. (2013) 'The Relevance of Algorithms', in Gillespie, T., Boczkowski, P. and Foot, K. (ed.) *Media Technologies: Paths Forward in Social Research*, Boston, MA
- Gurrin, C., Smeaton, A.F. and Doherty, A.R. (2014) 'LifeLogging: Personal Big Data', *Foundations and Trends in Information Retrieval*, vol. 8, no. 1, pp. 1-107
- Hansen, M. (2004) *New Philosophy for New Media*, Cambridge MA-London: The MIT Press
- Hine, C. (2000), *Virtual Ethnography*, London
- Hoskins, A. (2009) 'Digital Network Memory', in Erll, A. and Rigney, A. (ed.) *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*, Berlin: Walter de Gruyter
- Hol, S. (2013) *Mediji i moć*, Karpos, Beograd
- Hoskins, A. (2009) 'The Mediatization of Memory', in Garde-Hansen, J., Hoskins, A. and Reading, A. (ed.) *Save As. Digital Memories*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan

- Hoskins, A. (2010) 'Media, Memory and Emergence', *Media Development*, vol. LVII, no. 2
- Hoskins, A. (2011a) 'Anachronisms of Media, Anachronisms of Memory: From Collective Memory to New Memory Ecology', in Nieger, M., Meyers, O. and Zandberg, E. (ed.) *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan
- Hoskins, A. (2011b) 'Media, Memory, Metaphor: Remembering and the Connective Turn', *Parallax*, vol. 17, no. 4
- Hoskins, A. (2013) 'The End of Decay Time', *Memory Studies*, vol. 6, no. 6, pp. 387-389
- Kastels, M. (2014) *Moć komunikacije*, Clio, Beograd
- Lovink, G. (2011) *Networks Without a Cause. A Critique of Social Media*, Cambridge-Malden: Polity Press
- Lavić, S. (2014) *Leksikon socioloških pojmova*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
- Lavić, S. (2014) *Metodološke rasprave: Epistemološko-metodološki pristup znanosti*, Fakultet političkih nauka Univerziteta, Sarajevo
- Lyon, D. (2001) *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*, Buckingham, Philadelphia: Open University Press
- Lyon, D. (2003) *Surveillance as Social Sorting. Privacy, Risk, and Digital Discrimination*, London-New York: Routledge
- Lyon, D. (2009) *Identifying Citizens. ID Cards as Surveillance*, Cambridge-Malden: Polity
- Mager, A. (2012) 'Algorithmic Ideology', *Information, Communication & Society*, pp. 1-19
- Manovich, L. (2001) *The Language of New Media*, Cambridge, MA-London: The MIT Press
- Mayer-Schönberger, V. (2009) *Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age*, Princeton-Oxford: Princeton University Press
- Milardović, A. (2010) *Globalno selo: Sociologija informacijskog društva i ciber kulture*, Centar za politološka istraživanja, Zagreb
- Napoleoni, L. (2012) *Ološ ekonomija: tamna strana novog svetskog poretka* Hesperiaedu, Beograd
- Pariser, E. (2011) *The Filter Bubble. What the Internet Is Hiding from You*, New York: The Penguin Press Reading,
- Reading A. (2011) 'Memory and Digital Media: Six Dynamics of the Global Memory Field', in Nieger, M., Meyers, O. and Zandberg, E. (ed.) *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillan
- Sardar, Z. (2012) „Jahu“, u *Budućnost znanja i kulture* (ed.) Vinej Lal i Ašiz Nandi, Clio,

Beograd

Sloterdijk, P. (2012) „Tehnologija i svetski menadžment“, u *Moć medija* (ed.) Jovan Čekić i Jelisaveta Blagojević, Centar za medije i komunikacije, Fakultet za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum, Beograd

Vaidhyanathan, S. (2011) *The Googlization of Everything (and why we should worry)*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press

Virilio, P. (1997) *Open Sky*, London: Verso

Vlaisavljević, U. (2007) Rat kao najveći kulturni događaj: ka semiotici etnonacionalizma, Maunaf, Sarajevo

Vlaisavljević, U. (2012) *Avetinjska stvarnost narativne politike*, Rabic, Sarajevo

Zelizer, B. (2011) ‘Canibalizing Memory in the Global Flow of News’, in Neiger, M., Meyers, O. and Zandberg, E. (ed.) *On Media Memory: Collective Memory in a New Media Age*, Basingstoke-New York: Palgrave Macmillian

Networking the Past: Memory Cultures of New Media Ecology

Abstract

In this paper we want to develop an interdisciplinary framework for a critical review of traditional theories of meaning, as well as the status, discourses, forms and practices of memory (and forgetting) in digitally mediated cultures. We propose the phronesis approach to the analysis of fluid field of media/communication studies. We pose following question: how dynamics of new communication ecology conditions, institutionalizes and transform the practices of social construction of the past within post-Dayton BH context. With the function of forming an alternative understanding of that context, we undertake some sort of mind experiment. We also use methodological procedures from critical digital studies and findings from sociology of information society and cyberculture.

Key words: *new media ecology, memory cultures, critical digital studies, sociology of information society, post-Dayton Bosnia and Herzegovina.*